

БЪЛГАРИЯ И ГЕРМАНО-СЪВЕТСКИЯТ ПАКТ ЗА НЕНАПАДЕНИЕ ОТ 23 АВГУСТ 1939 Г.

Димитър Сирков

Възможността за герmano-съветско разбирателство за първи път изпъква пред българската дипломация след Мюнхенското споразумение. Въпросът се повдига от българския пълномощен министър в Москва Н. Антонов. В доклад от 6 ноември 1938 г. той пише, че за да излезе от изолацията, в която Англия и Франция го тласнаха в Мюнхен, СССР ще потърси да уреди отношенията си с Германия, за да избегне война с нея. Министерството на външните работи възприема тезата и я включва в директива № 13 от 17 ноември до българските легации, като им нарежда да следят този проблем. От своя страна Антонов продължава да отстоява и развива своето гледище, че е възможно мирно уреждане на отношенията между Германия и СССР, като уточнява, че ако се стигне до такова нещо, *“то ще стане най-неочаквано”*¹. **Удивително точна прогноза!**

В щаба на българската дипломация обаче възниква колебание. В директива № 14 от 14 декември 1938 г. Министерството (т. е. Политическата дирекция) твърди, че “Русия би могла да отстрани Германската опасност, ако може да възстанови политиката от Рапало”, но добавя, че е изключено Германия да влезе в разбирателство поради “пълната идеологическа несъвместимост на двата режима и възможностите, с които разполага Германия в движението ѝ на Изток”. Антонов възразява на това отстъпление от предишната директива, добавяйки нови аргументи за своята теза².

Министър-председателят Г. Кьосеиванов, който е и министър на външните работи, е по-склонен да приеме доводите на Антонов. В разговор с френския пълномощен министър в София Ристелюбер Г. Кьосеиванов споделя следните мисли. Желанието на Германия за разширение на Изток е очевидно, но не е обосновано да ѝ се

приписва като първа цел Югоизточна Европа. Според него най-заплашена е Полша. Едно полско-съветско сближение би отложило удара, но двата славянски народа се ненавиждат така дълбоко, че споразумение между тях може да бъде само ефимерно и неестествено. Напротив – не е изключена главно ако Коминтернът би смекчил своята пропаганда, възможността за едно сближение между СССР и Райха. Такава е била винаги мечтата на една част от германския генерален щаб. Когато настъпи този ден, една четвърта подялба на Полша би позволила “на Германия да продължи своя мощен марш на Изток”. В телеграма от 16 октомври 1938 г. Ристелюбер уведомява своето правителство за гледището на българския премиер³.

Защо Къосеиванов излага своята прогноза пред френския дипломат? Защото българската дипломация схваща, че едно герmano-съветско сближение ще сложи край на мюнхенската политика, а българското правителство разчита тъкмо на разбирателството между мюнхенската четворка. Според неговото убеждение това е най-благоприятният вариант за реализиране на българските външнополитически искания. Не случайно в началото на споменатия разговор Г. Къосеиванов изразява подчертано своето удовлетворение от подписването на герmano-френската декларация от 6 декември 1938 г., която е в духа на Мюнхенското споразумение.

В следващите месеци динамиката на международните отношения като че ли изключва герmano-съветско разбирателство. Този проблем е встрани от вниманието на българската дипломация. Но в директива № 23 от 6 юни 1939 г. отново се допуска мирно уреждане на отношенията между Германия и СССР – при това вече като една от реалните алтернативи.

Наскоро след това, на 14 юли 1939 г., временният съветски шарже д’афер в Берлин Г. А. Астахов без видима причина и без да е бил близък приятел на българския пълномощен министър Първан Драганов, го посещава и в продължение на два часа разговаря с него. Астахов казал, че в сегашния момент на световното положение СССР се колебае между три възможности: сключване на пакт с Англия и Франция; по-нататъшно протакане на преговорите с тях за такъв пакт; сближение с Германия. По чувство, по усет последната възможност била най-близка за Съветския съюз. Добавил, че ако

Германия заяви, че не желае да напада СССР или би сключила с него пакт за ненападение, тогава Съветският съюз би се отказал от сключване на договор с Англия. Съветският съюз обаче не знаел какво собствено желае Германия, когато прави неясни намеци. Някои обстоятелства, продължава Астахов, говорят в полза на втората възможност, т. е. преговорите с Англия и Франция да се продължат и да се протакат. В този случай при евентуален конфликт СССР би си запазил свобода на действие. Драганов изтъква, че според неговото мнение Германия няма намерение да напада СССР.

Българският пълномощен министър веднага уведомява германското министерство на външните работи. В разговор с Вьорман, началник на политическия отдел на министерството, българският дипломат набляга на факта, че не поддържа близки отношения с Астахов и че съображенията му са направени вероятно за да бъдат съобщени от Драганов на германците⁴.

Същата информация, разбира се, е отправена и до София. Поради важността ѝ Драганов пристига с доклад в българската столица. Министър-председателят оценява получените сведения като достатъчно основание да се внесат някои корекции във външнополитическите изяви на страната. Според него при евентуално герmano-съветско споразумение нямало място за маневри. Трябва твърдо да се заложи на Германия, което да се подчертае с негово посещение в Берлин, планирано за 5–7 юли. Да се осъществи и уговорената визита на българската парламентарна делегация в Москва. А договореното посещение на председателя на Народното събрание Стойчо Мошанов в Париж и Лондон да се отмени като вече безпредметно. Стойчо Мошанов не се съгласява и заминава на своя глава, но правителството бързо се дистанцира публично от неговите изяви в двете западни столици⁵.

На срещата си с Хитлер и Рибентроп на 5 и 6 юли 1939 г. в Берлин Кюсеиванов получава оптимистична информация за възможността за герmano-съветско разбирателство⁶. Тя не добавя нищо ново към това, което той вече знае, ценността ѝ е в това, че се потвърждава една вече формулирана прогноза. Тя внася увереност у българското правителство, че посещението на българската парламентарна делегация в Москва няма да срещне

противодействие от страна на Германия, която сама се стреми към нормализирани отношения със СССР.

След завръщането си в София Г. Кьосеиванов обстойно информира английския пълномощен министър в София Рендел за своето посещение в Берлин. Той дублира предоставянето на тази информация и чрез пълномощния министър в Лондон Момчилев⁷. В това осведомяване правят впечатление два момента. Първият е силното подчертаване на миролюбието на Хитлер. Това неотговарящо на истината твърдение цели да подтикне западните демокрации да постигнат разбирателство с Германия, а не да скалъпват тристранен блок срещу нея. Тоест българското правителство все още полага усилия да подкрепя предпочитаната от него мюнхенска конфигурация. Вторият момент е старателното премълчаване на очерталата се възможност за герmano-съветско разбирателство. Когато това беше само една вероятност през декември 1938 г., Кьосеиванов бързаше да сподели предположенията си с Ристелюбер, а сега, когато договарянето между Германия и СССР се задава като реална алтернатива, Кьосеиванов мълчи.

Защо? Защото през лятото на 1939 г. се оформя убеждението, че ако Англия съзре опасността от герmano-съветско сближаване, преговорите за англо-френско-съветски съюз биха завършили успешно. А подобна перспектива не е никак приемлива за българското правителство – такъв съюз би закрепил балканското статукво, което България се стреми да промени.

Подписването на герmano-съветския пакт за ненападение на 23 август 1939 г. не е изненада за българското правителство. То го одобрява не защото е най-предпочитаният вариант, а защото се избягва особено неприемливият съюз между СССР, Англия и Франция.

Изненадата на правителството – и то неприятна – идва от другаде: неочакваното и рязко показване на симпатиите към Съветска Русия. Тревожният сигнал идва две седмици преди официалното подписване на пакта. Българската парламентарна делегация е приета в Москва от Молотов (10 август) и в края на срещата, продължила близо два часа, българските депутати викат мощно “Ура!” в чест на Съветска Русия⁸. В състава на делегацията няма нито един комунист (те са касирани предната година), тя

включва главно правителствени депутати, а също и хора на буржоазната опозиция. Но няма съмнение, че ако присъстваха и комунисти, те щяха да викат “Ура!” с не по-малка сила.

А поради що са тия овации? Защото Молотов заявява, че съветското правителство подкрепя българските искания за Южна Добруджа и Западна Тракия. Излиза, че в този момент между политическите тенденции, представени в парламента, се постига *консенсус* по важен въпрос на външната политика. Той се вклинява в контекста на подготвяния пакт, на промяната на съветската позиция във връзка с това и се развива впечатляващо след неговото обявяване.

Известието за подписване на пакта оказва върху българската общественост шоково въздействие, което дава силен тласък на зародилата се в общественото мнение тенденция. Ще цитирам някои констатации на източници на политическото разузнаване на армията.

В рапорт от 8 септември 1939 г. четем: “За първи път от Балканската война насам общественото мнение в страната е единно по насоките на външната политка – неутралитет с очи, обърнати към Съветска Русия, от намесата на която България очаква националното си обединение”⁹. В документ от 21 септември намираме констатацията: “Сключването на пакта за ненападение между Русия и Германия обезоръжи окончателно онези, които разчитаха на помощта на Англия и Франция [за удовлетворяване на националните искания] и създаде настроения, крайно благоприятни за първите две държави”¹⁰. Следва обстоен и изпълнен с тревога преглед на настроенията в обществото и печата в полза на СССР. Отбелязва се, че вестниците са започнали да се пълнят със статии, в които се говори за силата на Съветската армия, за големите постижения на стопанството и културата в Съветска Русия: “Съветска Русия беше и продължава да се представя у нас като същински земен рай, в който всички граждани и селяни в доволство изживяват своя живот. Разказите на завърналите се от Съветска Русия депутати и статиите на Г. Марков (подпредседател на Народното събрание) в правителствения официоз “Днес” дойдоха да утвърдят разпространяваните от болшевишката пропаганда в нас сведения за рая в болшевишка Русия”¹¹. Документът твърди категорично, че мнозинството от

българския народ в градовете и селата е болшевиизирано, че всичко, съградено за 16 години от 9 юни 1923 г. насетне, е разрушено “само за няколко дни”¹².

В рапорт от 26 септември срещахме констатацията: “Режимът на Съветска Русия в нас е реабилитиран. С това първата и най-важна задача на болшевишката пропаганда е изпълнена. Остава втората – съществената част – да се злепостави държавната власт и да се представи като единствена пречка за реализиране на нашите национални претенции. В тази наглед доста трудна задача комунистическата пропаганда в нас има своите помощници в лицето на бившите политически партии в страната”¹³.

Може да се приведат още подобни преценки. Безспорно те отразяват значима промяна в обществените настроения. Но някои твърдения са твърде пресилени. Промяната е наистина широкомащабна – обхваща всички обществени среди – но в идеологическо отношение не отива толкова дълбоко, колкото се е сторило на разузнавачите. Тя възниква спонтанно в резултат на шоковия поврат в международните отношения и е провокирана от избухналата надежда, че германо-съветският пакт, и по-специално Русия като освободителка на България от турско робство, ще има решителна дума за довършване на националното обединение. Затова е много пресилено да се говори за масово болшевиизиране в идеологическия смисъл на това понятие, въпреки че е безспорно рязкото покачване на престижа на съветската държава в очите на българското общество.

След сключването на пакта политическият климат в страната рязко се променя. Печатът, който до вчера се отнасяше критично (меко казано!) към съветския режим и държава, сега изведнъж запява друга песен – подчертано благосклонна към СССР. При това този печат се намира под контрола на властите – факт, който поражда немалко въпроси у чуждите наблюдатели. От друга страна, пропагандата на нелегалната комунистическа партия постепенно снижава критичния си тон, а от ноември 1939 г. за известно време е твърде примирителна към Германия и режима ѝ.

Тази ситуация не може да се характеризира като неписан и негласен пакт за ненападение между правителството и лявата опозиция, а само като временно, макар и съществено, намаляване на остротата на противопоставянето.

В сложно положение се оказва правителството. То никак не е доволно от избухналите масови просъветски настроения особено когато те се изразяват демонстративно от буржоазни слоеве или среди, близки до режима, още повече пък от правителствени депутати. Правителството, напътствано от царя, успява да овладее тази внезапно възникнала нестандартна ситуация. То не се противопоставя на спонтанната вълна за сближаване и приятелство със СССР, а я възсяда. Успява да я обуздае чрез дозирано сближаване със СССР главно в стопанската и културната област и спечелва предсрочните парламентарни избори, умело разигравайки картата за приятелство с освободителката Русия. По такъв начин режимът успява да преодолее много опасни за него тенденции.

Интерес представлява и въпросът как българската външна политика лавира в контекста на германо-съветския пакт и разширяващата се световна война, но това вече е друга тема.

БЕЛЕЖКИ

¹ ЦДИА, ф. 176, оп. 7, а. е. 574, л. 127–128; а. е. 877, л. 13; а. е. 645, л. 46, 47.

² ЦДИА, ф. 176, оп. 7, а. е. 877, л. 14; а. е. 693, л. 26.

³ **Documents diplomatique.** 1938–1939. Pièces relatives aux événements et aux négociations qui ont précédé l'ouverture des hostilités entre l'Allemagne d'une part, la Pologne, la Grande-Bretagne et la France d'autre part. Paris, 1939, p. 41.

⁴ **Akten zur deutschen auswärtigen Politik.** (ADAP) 1918–1945. Aus dem Archiv des deutschen auswärtigen Amt. Serie "D" (1937–1949), Bd. VI, S. 607–608.

⁵ НА–БАН, сб. IV, а. е. 110, л. 238–243; в. Днес, 28 юли 1939.

⁶ ADAP, VI, S. 759, 776–777, 805–808, 856.

⁷ **Documents on British Foreign Policy.** 1918–1939. Third series. Vol. VI, 344, 345, 496–497.

⁸ В официалния отчет на българската парламентарна делегация, съставен от Г. Говедаров, председател на парламентарната комисия по външните работи, се съобщава следното: "След приключването на официалната част от срещата Г. Говедаров води частен разговор в кулоарите и дочува, че нещо става. "В това време, свидетелства той, мощно гръмко "Ура!" процепва въздуха и сякаш тресе стените на Кремъл. Отделям се бързо... от моите събеседници и се промъквам към другарите. Питам и, струва ми се, Колчев ми обяснява:

– Господин Молотов, след като се сбогува с всички ни, ни заяви: “Господа, приемът, който ви давам днес, е по изричната воля на нашия вожд товарищ Сталин. Казаното от мен [в подкрепа на българските национални искания] не е само мое мнение, но мнение на всички народни комисари. То изразява и мнението на нашия водач товарищ Сталин.” Ура-то и “Да живее Съветският съюз!”, “Да живее руският народ!” не стихват. Права усилия и излизам напред, пред групата. Заставам близо... право пред господин Молотов и давайки знак на другарите да спрат, извиквам с всички сили: “Да живее великият руски народ!”, “Да живее България!”

Молотов с развълнуван глас отговори: “Господа, да здравствува братска България!”. Нови, още по-бурни и нестихващи “Ура! и “Да живее Русия” изпълниха Кремъл. Напускаме го не без дълбоко задоволство, защото нова Съветска Русия даваше тържествена дума в лицето на отговорните и първи ръководители да респектира независимостта на българската държава и да подпомага безкористно и твърдо легитимните национални ревандации на българския народ.” НА-БАН, сб.IV, а. е. 110, л. 423.

⁹ АМВР, ф. 5, оп. 4, а. е. 1124, л. 35.

¹⁰ Пак там, л. 38.

¹¹ АМВР, ф. 5, оп. 4, а. е. 1124, л. 38. Делегацията на Народното събрание в състав от 21 депутати начело с подпредседателя на Събранието Георги Марков отпътува за СССР на 2 август и се завръща оттам на 25 август 1939 г. сутринта. Същия ден на пресконференция в парламента Г. Марков споделя пред журналисти впечатленията си от СССР. Тези изявления са публикувани на другия ден в правителствения официоз в. “Днес” под следното заглавие: “Подпредседателят на Народното събрание г-н Георги Марков за впечатленията си от СССР. Срещите със съветските държавници. Успехите на съветското стопанство. Напредъкът на техниката. Сърдечният прием навсякъде.” В броевете си от 1 до 18 септември 1939 г. вестникът публикува “Впечатленията ми от СССР” на Георги Марков. В тази серия от статии авторът разказва подробно за изключително сърдечния прием на българската делегация в съветска Русия, за успехите на СССР в икономиката (специално в селското стопанство), науката и образованието, за живота на съветските граждани и социалната политика на съветската власт. Привежда и благодарствената телеграма, която делегацията изпраща до В. М. Молотов, напускайки съветската територия на 23 август 1939 г. Телеграмата завършва с възгласа “Да живеят народите на Съветския съюз и неговите вождове!” (Днес”, 2 септември 1939 г.).

¹² АМВР, ф. 5, оп. 4, а. е. 1124, л. 39.

¹³ Пак там, л. 37.